

Co zbylo z Freuda

Zakladatel psychoanalýzy a současná medicína

Jméno Sigmunda Freuda patří k nejčastěji citovaným v souvislosti s pozoruhodnými proměnami moderního myšlení, které mají své zdroje ve střední Evropě na přelomu 19. a 20. století.

**Cyri
HÖSCHL**

Roku 1905 uveřejnil Albert Einstein článek o elektrodynamice pohybujících se těles, který se stal známý jako speciální teorie relativity. Paul Johnson ve svých *Dějínách 20. století* píše, že současný svět začal 29. května 1919, kdy zatmění slunce fotografované na ostrově Principe u západní Afriky a v Sobralu v Brazílii potvrdilo pravdivost Einsteinovy nové teorie vesmíru. Takový objev mění na jedné straně vnímání hmotného světa a pomáhá nám ho zvládnout, na druhé straně však působí na naše myšlení. Reakce široké veřejnosti na Einsteinovu relativitu, které ve skutečnosti téměř nikdo neporozuměl, byla jednou z hlavních složek, které formovaly historii 20. století. Podle Johnsona to byl nůž, který v rukou nic netušícího vědce pomohl odříznout společnost od tradičních kořenů křesťanské víry a morálky.

Je pozoruhodné, že tento řez se dostavil v podstatě v téže době jako oficiální uznání učení Sigmunda Freuda. Freud napsal většinu svých základních prací na přelomu století. Výklad snů vyšel poprvé v nákladu 600 výtisků v roce 1900. Do té doby Freud

sváděl o svou psychoanalýzu poměrně neúspěšný boj. Trvalo to celých osm let, než se první vydání *Výkladu snů* konečně podařilo rozebrat. Teprve hrůzy 1. světové války změnilly situaci. Když příbuzní nešťastníků, kteří se chtěli vyhnout vojenské službě a byli týráni ve vojenských nemocnicích, zejména na psychiatrickém oddělení vídeňské Všeobecné nemocnice, donutili roku 1920 rakouskou vládu, aby ustanovila vyšetřovací komisi, byl členem této komise také Sigmund Freud. Spor, který jeho jmenování vyvolal, sice nikam nevedl, ale pomohl Freudovi ke světové proslulosti. V roce 1920 se konal 6. Mezinárodní psychoanalytický kongres v Haagu. Začala vycházet přepracovaná vydání Freudových psychoanalytických knih a o jejich překlady do jiných jazyků nebyla nouze. Ještě pozoruhodnější však bylo, že Freudovy myšlenky objevili vzdělanci mimo psychologii či psychiatrii, umělci a literáti. Freud ovlivnil celou evropskou a posléze i americkou kulturu mezi válkami, s Freudem se musela vyrovnat každá další psychologická teorie. Freudovy studie hysterie a lidské sexuality byly přemílány, interpretovány a desinterpretovány nejenom odborníky, ale zejména vzdělanými laiky a kunsthistoriky.

Anglický esejista a autor prací o sexuální psychologii Havelock Ellis kdysi k nemalému Mistrovu rozhořčení napsal, že Freud není vědec, ale velký umělec. Johnson cituje názor, že se nakonec ukázalo, že Freudovy terapeutické metody jsou nákladné omyly, které se hodí spíš k utěšování nešťastných než k léčbě nemocných. Říká, že dnes víme, že mnoho základních myšlenek psychoanalýzy postrádá biologické opodstatnění a že byly formulovány před zpřístupněním Mendelových genetických zákonů, před teorií dědičnosti a před objevem vrozených metabolických

Sigmund Freud na procházce s dcerou Annou v italských Dolomitech (1913)

Tři pojednání ze sexuální teorie, obálka prvního vydání z roku 1905

Přednáška na klinice v Salpêtrière, dobová rytina podle obrazu Andrého Brouilleta z roku 1887. Přednášejícím je profesor Jean-Martin Charcot, jehož práce překládal mladý Freud do němčiny.

vad, hormonů a přenosu nervového signálu, což všechno značně umenšuje jejich platnost. Anglický zoolog Sir Peter Medawar napsal, že psychoanalýza je příbuzná mesmerismu a frenologii: obsahuje ojedinelá zrnka pravdy, ale celkově je to teorie klamná. Na pseudovědeckou podobu psychoanalýzy upozorňuje ve svém díle opakovaně Karl R. Popper, zejména tam, kde se snaží definovat demarkační čáru mezi vědou a pseudovědou, nebo – jinak řečeno – mezi kritickým a dogmatickým myšlením.

HLASATEL NOVÉ DOBY

Popper byl inspirován právě Einsteinem, který na své slavné vídeňské přednášce v květnu 1919 údajně řekl, že by musel vzdát svou teorii relativity, kdyby se pozorováním nezjistily gravitací dané změny v rudém posuvu světla, které predikoval. Einsteinova přednáška byla Popperovou hvězdnou hodinou. Věda formuluje hypotézy, které je možno testovat. V Popperově terminologii *testovat* znamená možnost vyvrátit, možnost falzifikovat. Jestliže někdo např. řekne, že všechny labutě jsou bílé a já mu ukážu černou, tak má dvě možnosti: buď opraví své původní tvrzení, což představuje vě-

decký přístup, nebo řekne, že černá prostě není labuť, což představuje dogmatický přístup. Popper jej nazývá imunizací hypotézy. Ten, kdo imunizuje své hypotézy proti vyvrácení, může vždycky tvrdit, že má pravdu. Avšak právě proto Popper cituje Einsteinův výrok *proč odmítnout hypotézu*, aby ukázal, že vědec je ten, kdo je schopen a ochoten popsat okolnosti, za kterých by jeho hypotéza měla být odmítnuta.

Psychoanalýza je podle Poppera naopak příkladem pseudovědy. Když jdete k psychoanalytikovi, který Vás léčí a Vy se cítíte lépe, řekne: *tak vidíte, jak to funguje, už se cítíte lépe*. Ale jestliže se cítíte hůř a nechcete už pokračovat v léčbě, řekne: *teď jste v předpokládaném stadiu odporu, a to ukazuje, že všechno se vyvíjí správným směrem*. Podobně se také imunizoval marxismus, zůstává neotřesen tím, že historie vyvracela jeden jeho postulát za druhým. Popper rozlišuje mezi počestnou a nepoctivou imunizací.

Poctivá imunizace chrání teorii předpoklady, které samy o sobě mohou být vyvráceny. Když např. newtonovští astronomové tvrdili, že za Uranem musí být ještě nějaká jiná, neznámá planeta, protože by jinak nemohli vysvětlit odchyl-

ku od vypočítané dráhy oběžnic, imunizovali tak teorii pohybu kosmických těles. Tato imunizace byla však sama o sobě v podstatě falzifikovatelná. Když se pozorovací možnosti zlepšily, ukázala se být opodstatněnou a přispěla k objevu Neptuna.

Na druhé straně nepoctivá imunizace je ta, která není vyvrátitelná. Podle Poppera nevědecké je všechno, co je nevyvrátitelné. Vinou neustálé imunizace se Freudova teorie změnila částečně v ideologii, která se neustále posouvala jako náboženský systém ve stadiu počátečního utváření. Vnitřní Freudovi kritici typu Karla Gustava Junga byli považováni za heretiky, kdežto vnější kritici za *nevěřící*. Ellisovo zneuctění své vědeckosti Freud např. odsoudil jako „vysoce sublimovanou formu odporu“. Freudovo dílo bylo však mistrně literárně a didakticky. Jeho jazyk a styl byly perfektní a vynesly mu dokonce *Goethovu cenu města Frankfurtu za literaturu*. Freud byl hlasem nové doby. Byl to padesátiletý prorok, který strávil dlouhý čas na poušti a najednou našel nadšené posluchače mezi zlatou mládeží. Byl na něm pozoruhodný právě jeho kognitivní styl a jeho všudypřítomnost. Zdálo se, že má nové a zajímavé vysvětlení pro všechno. Johnson píše, že *začátkem 20. let mnoho intelektuálů zjistilo, že vlastně byli Freudovci celá léta, aniž to věděli*.

S odstupem sta let je nepochybné, že Freud, Popper, Einstein, Wittgenstein a další intelektuálové včetně lingvistů a umělců, často německy hovořící Židé, kteří posléze emigrovali před Hitlerem do anglosaského světa, proměnili 20. století. U Freuda se léčil Gustav Mahler, Freud si dopisoval s Einsteinem, jako ostatně i Popper. Význam Freudovy psychoanalýzy pro hlubokou proměnu myšlenkových proudů a rozvoj jednotlivých druhů umění ve 20. století je nezpochybnitelný a dnes již neměnný. Jeho hodnocení se však odehrává ve třech poměrně oddělených světech, které spolu v této věci nekomunikují: tím prvním je svět mimo medicínu a mimo psychologii, svět umění, svět společenských věd a filozofie. Tím druhým je svět medi-

cíny a do určité míry také psychologie, a tím třetím je vlastní svět psychoanalýzy, či – jinými slovy – hlubinné psychologie.

V onom prvním světě, převážně laickém, je Freud chápán jako jeden z největších myslitelů přelomu 19. a 20. století, jehož učení proměnilo nauku o lidské psychice, představovalo psychiatrickou revoluci a ovlivnilo literaturu, hudbu a výtvarné umění 20. století. Obecná znalost Freuda se však v tomto světě redukuje na jakési neurčité povědomí o sexu, který by měl hrát důležitou roli v rozvoji jedince a být hnací silou lidského chování. Až na výjimky je v tomto světě Freud buď ne zcela pochopen nebo desinterpretován.

V onom druhém světě je rozpoznána logická struktura Freudovy teorie a jeho snaha vysvětlit duševní děje v podstatě přírodovědným způsobem, avšak bez metodiky a nástrojů přírodních věd. Prakticky všechny následné nepsychoanalytické psychologické školy a směry dokáží zužitkovat ať už individuální, tak *kolektivní* zkušenost psychoanalýzy k extrakci toho, co se s využitím alternativních pohledů a vědeckých metod podařilo buď replikovat nebo osvětlit. A právě na těchto několik aspektů Freudova významu pro současnou medicínu se zaměří další text.

Třetí svět – svět psychoanalýzy, opanoval poměrně omezený prostor pro individuální psychoterapii vybraných případů a sebezpyt či sebepoznání, které je nezbytnou vstupenkou do observatoře mentálních procesů. Tento třetí svět setrvává buď v heretickém sebezacyklení klasického freudismu anebo se přeskupuje v různých myšlenkových proudech a variacích reprezentovaných zprvu přímými Freudovými žáky a posléze dalšími psychoterapeutickými školami s dynamickým zaměřením.

Žádná velká teorie a žádný velký myšlenkový proud nevznikly jako *serendipity*, jako blesk z čistého nebe, ale vyrostly na ramenou velikánů, kteří stáli před námi. Podobně tomu bylo i s Freudovým konceptem nevědomí. Freud navázal na slavnou francouzskou neurologickou školu pařížskou (Jean Martin Charcot) a Nant-

skou (Hippolyte Marie Bernheim) a snažil se na základě představy, že naše nevědomé děje přece ovlivňují významně naše jednání a jsou zdrojem našich obtíží, najít techniku, kterou by do nevědomí bylo možno proniknout a případně zasáhnout. Psychoanalýza byla vlastně důsledkem Freudova určitého zklamání z hypnózy a následkem částečně empirických Freudových hypotéz o jisté permeabilitě rozhraní mezi vědomím a nevědomím. Ta umožňuje pronikání nevědomých obsahů, byť transformovaných a symbolizovaných, do vědomí formou snů a chybných úkonů jako je přeslechnutí, opomenutí, přechytnutí apod. Volné asociace na psychoanalytickém gauči nejsou v tomto smyslu ničím jiným, než generováním jakýchsi *chybných úkonů*, které překonají cenzuru onoho rozhraní a umožní obsah nevědomí zpětně dešifrovat a interpretovat. Freud správně rozpoznal, že nevědomí skutečně obsahuje cenný psychologický materiál, správně rozpoznal, že do nevědomí mohou být z vědomí vytěšňovány nepřijemné obsahy a působit tam patoplasticky a že tomuto vytěšnění podléhají především představy o sobě samém. V nevědomí navíc mohou být zabudovány automatismy, jejichž pramen je v hluboké historii živé přírody, tvoří instinktivní a pudovou složku našeho jednání a jsou vlastně jakousi – dnes bychom řekli – fylogenetickou moudrostí.

Máme-li toto Freudovo jasnozřivé rozpoznání hodnotit z hlediska dnešní medicíny, můžeme tak učinit již s armamentáři a na základě poznatků, o kterých Freud nemohl mít ani tušení. Jednou z neurofyziologických metod, kterými lze existenci nevědomí dokázat, je tzv. zpětné maskování. Dotyčné osobě se exponuje na obrazovce určitý objekt, který se vzápětí překryje neurčitým obrazcem. Je-li interval mezi expozicí a překrytím kratší než 100 milisek., dotyčný si neuvědomuje, že před tím, než spatřil určitý obrazec, něco viděl. Je-li tento interval delší, tak si uvědomí, co zahlédl a pochopí, že je to překryto něčím jiným. Ukázalo se, že například expozice pavouků pacientům s arachnofobií u nich vyvolávají vegetativní reakci i při maskování kratším než 100 milisekund, kdy nedojde k sémantickému uvědomění a dotyčný vůbec neví, že nějakého pavouka viděl. Znamená to, že tedy v našem mozku probíhají rozsáhlé a komplexní děje, které nezávisí na našem sémantickém uvědomění a mohou být částečně *fylogeneticky předprogramovány*. Podobně Freudův pokus interpretovat sny není vzdálen od současné představy role, kterou sny plní. Sny probíhají v páté spánkové fázi (REM), kdy se předpokládá, že probíhá cosi jako *úklid na disku*, při kterém se konsolidují paměťové stopy.

Další, současnou vědou potvrzenou oblastí, kterou Freud roz-

Ralph Steadman, kresba z knihy *Sigmund Freud* (New York, 1979)

LITERATURA

E. Jones, *The life and work of Sigmund Freud* (eds. L. Trilling and S. Marcus, New York 1961; P. Johnson, *Dějiny dvacátého století*, Praha 1991; S. Kratochvíl, *Psychoterapie*, Praha 1976; J. Lát, „Problematika motivace v pojetí reflexní teorie, behaviorismu a etologie“ *Československá fyziologie* 13, 1964, č. 4, 316–331; C. Höschl – J. Libiger – J. Švestka, *Psychiatrie*, Praha 2004.

pracoval, je vztah mezi různými duševními poruchami a traumatickou zkušeností, ať už v útlém dětství, nebo později v dospělosti. Freudova představa patogenity raných traumat znovu ožívá dnes, kdy se ukazuje, že vleklý stres v dětství, popřípadě dlouhodobě subdominantní postavení v nepříznivém prostředí, je významným rizikovým faktorem v rozvoji deprese v dospělém věku a že hormonální změny s tímto stresem spojené mohou poškodit mozek morfologicky ve smyslu omezení růstových dějů, popř. i neurodegenerace. Je tedy nepochybné, že traumatická zkušenost působí patogenně a patoplasticky a že v tom se Freud nemýlil. Rozdíl mezi pohledem dnešní medicíny a pohledem psychoanalytickým na úlohu traumat je v míře nespecifičnosti tohoto vlivu. Zatímco Freud se traumaty z dětství a jejich dešifrováním zabýval kvalitativně, současná medicína jejich vliv nahlíží spíše z hlediska kvantitativního. To však nemění nic na tom, že genetické studie, které sledují interakci mezi zevním prostředím, genetickou vlohou a psychopatologií, dospívají čím dál častěji k závěru, že vztah mezi geny a určitou duševní poruchou se stává významným teprve ve chvíli, kdy do něj započítáme vlivy prostředí. A tam už se ke slovu určitá kvalita těchto vlivů dostává.

V souvislosti s významem rané zkušenosti je třeba také zdůraznit Freudův náhled na důležitost dyadických vztahů v rodině, které byly později rozpracovány Jeanem Piagetem a hlavně Freudovou dcerou Annou. Současná medicína sice nezná pojem Oidipovský komplex, ale zato proniká hluboce směrem k pochopení zásadního významu, jaký pro rozvoj člověka celoživotně má mateřská péče v nejtělejších dětství. Pokusy v této oblasti lze zatím provádět pouze na animálních modelech, neboť lidské subjekty nejsou testování tohoto typu z etických důvodů přístupné.

Další Freudův postulat, vybudovaný na víceméně ojedinělých kazuistických pozorováních, se týká vztahu mezi lékařem a pacientem v psychotherapeutickém, ale i obecně terapeutickém procesu.

Tak jako z rozkošatělé transpersonální hlubinné psychologie Karla Gustava Junga zbyly v dnešní medicíně pouze pojmy introvert a extrovert, tak z učení Sigmunda Freuda zůstal v elementární lékařské psychologii pojem *přenos* a *protipřenos*. V psychoanalytickém pojetí přenos znamená nevědomé a nutkavé opakování infantilních přání, tužeb, vztahů vycházejících z libida vůči otci a matce, což se projevuje ve vztahu k terapeutovi. Ve filozofii byl tento výraz užíván Kantem a Fichtem a v psychiatrii od roku 1895 právě Sigmundem Freudem. Jeho první definice se postupně rozmazávala a stala mlhavou.

TERAPEUT JAKO ZRCADLO

V současné psychoterapeutické literatuře se výraz *přenos* používá stále v širším slova smyslu pro nerealistické opakování jakýchkoliv emočně podbarvených vztahů a zkušeností z pacientovy životní historie do jeho vztahů současných. V psychoanalýze se mluví jednak o přenosu negativním (hostilita nemocného vůči analytikovi, odpor) a přenosu pozitivním (zdánlivě příznivé, i když neuroticky zvýšeně závislé, pasivní či erotické postoje nemocného vůči analytikovi). Dále se popisuje přenos idealizující u osob, které Freud popisoval jakožto osoby milující narcistickým způsobem, tj. idealizací jiných osob a tedy milující je jako osoby *jaké by měly být*. Takový pacient vidí v analytikovi sílu, moc, moudrost, znalosti, empatii, chápání až do pocitu všemohoucnosti (omnipotence) a vševědoucnosti (omniscience). U takovýchto pacientů bývá obvykle vlastní sebehodnocení nízké, jejich nevědomý obraz o sobě je negativní a nedostává se jim úcty k vlastní osobě. Cítí se jako ponížení, slabí, bezmocní. Jsou závislí na někom, koho si vysnili pro jeho zidealizované kvality, které oni sami u sebe postrádají. Upnutí se takového pacienta k zidealizované rodičovské postavě (terapeutovi), má poskytnout stabilitu jeho takto zdeformovanému narcismu.

Freud také popisuje přenos *zrcadlový* u osob s neuspořádanými exhibičními potřebami a u osob, kte-

ré si udržují svou sebeúctu z obdivu jiných osob. Tak jako vyvíjející se osobnost dítěte potřebuje prožívat obdiv svých rodičů, tak také tyto pacienti používají svého terapeuta jako zrcadla, jako potvrzení své vlastní ceny. Součástí psychoterapeutické profesionality je zvládnutí přenosu (pacient vidí v terapeutovi figuru z minulosti anebo idealizovaný objekt) a protipřenosu (terapeut v pacientovi vidí takovou figuru). Brát odpor či lásku pacienta osobně znamená projevit profesionální selhání a nezvládnutí terapeutického vztahu. Na projevovanou náklonnost v rámci přenosu nemůže terapeut jednat komplementárně, neboť nejde o *autentickou* situaci pacienta. Existence, mechanismy a zvládnutí přenosu a protipřenosu jsou mohutným Freudovým odkazem současné medicíny, která často ve vztazích lékař-pacient postupuje i po 100 letech neuvěřitelně diletantsky.

Na základě několika výše uvedených příkladů lze shrnout, že ačkoliv psychoanalýza je v popperovském pojetí ve své podstatě nevědeckou disciplínou a jako taková ovlivnila dějiny 20. století převážně jinde než v medicíně, přesto Freudovo učení znovu ožívá ve světle současných neurofyziologických a psychologických poznatků, zejména v oblasti studia nevědomých dějů v mozku, významu raných traumat a traumatu v dospělosti pro rozvoj psychopatologie, významu rané zkušenosti a zejména dynamického vztahu s matkou pro rozvoj odolnosti k zátěži nastavené prakticky na celý život, a pro pochopení a zvládnutí psychologických aspektů vztahu lékaře a pacienta. Další kapitolou je Freudův význam pro současnou sexuologii, ale ta by vyžadovala samostatnou úvahu. Využití psychoanalýzy v klinické praxi je u nás minimální a pojišťovny ji nehradí. V hlavním psychiatrickém proudu je psychoanalytické pojetí stále zřejmě nejvíce rozšířeno v Argentině. V USA a částečně i v Západní Evropě je psychoanalytická léčba věcí individuální volby a je provozována soukromě. ■